
НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

УДК 792.246

ББК 85.318

Володимир Савчук

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕРТЕП: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті розглянуто історичні передумови і розвиток українського вертепу. Зокрема розкрито історію походження перших словесних текстів та подано порівняльну характеристику з вертепними драмами Галичини.

Ключові слова: вертепна драма, ляльковий вертеп, “живий” вертеп, театр маріонеток, вертепна скриня.

Із сивої давнини український народ зберігає свої древні традиції, звичаї, обряди – неоціненні скарби культури нації. Одним із них є зустріч Різдва Христового. Різдвяні свята – яскраві і чи не найбагатші в річному календарі обряди з рядженням та маскуванням. Це надзвичайно веселі, радісні свята, що відрізняються від усіх інших особливою обрядовістю, багатством фольклору, оригінальністю етнографії, збереженням стародавньої культури. А найкраща оздоба Різдва – вертепні дійства.

Вертеп був предметом дослідження багатьох учених та мистецтвознавців, серед яких: І.Франко, В.Всеволодський-Гернгрос, Й.Федас – в історичних працях; В.Перетц, М.Петров, Є.Марковський – у літературних; О.Білецький, М.Гордійчук, Л.Корній, О.Шреєр-Ткаченко та інші – у галузі мистецтвознавства.

Та, незважаючи на пильну увагу до вертепу, досі не визначений точний час його появи в Україні, обмаль документальних даних породжують дискусійність у багатьох його питаннях.

Актуальність проблеми зумовлена недостатньою обізнаністю молодих людей з українською спадщиною, музично-театральною народною творчістю, особливо з вертепом, унаслідок відсутності інформації про цей визначний пласт надбань культури України, який був у минулі десятиліття штучно вилучений із наукового й культурного вжитку країни. На усунення цих недоліків було спрямоване пропонуване дослідження.

Мета: розкрити драматургію та історію розвитку українського вертепу, дати характеристику словесним текстам.

Слово “вертеп” має кілька тлумачень. Сама назва запозичена зі старослов’янської мови, де слово “вертеп” означало “печера”, “ущелина” або “балка”. У Т.Шевченка є такі рядки: “В яких гаях, в яких ярах / В яких незнаємих вертепах ти заховася од спеки?..”

Вертеп – веселе різдвяне дійство з піснями, жартами, короткими виставами. Його влаштовували мандрівні музиканти й актори.

“Вертепом” називали театр, в якому вистави розігрувалися ляльками на паличках (маріонетками) у великій дерев’яній дво- або триповерховій скриньці.

В “Большой энциклопедии” сказано: “Вертеп, малоруський театр маріонеток, що зображував у ряді сцен обставини народження Ісуса Христа” [1, с.687].

У ряді видань вертепом називають легеньку, зручну для перенесення хатку (сцену) на два яруси: верхній – це Вифлеєм, в якому відбувалося Христове народження, і нижній – для виконання комічних сцен з народного життя.

А ще “вертепом” на Бойківщині та Гуцульщині називали “зірку” як спрощену форму другого типу вертепних скриньок.

Вертепне дійство в близькосхідних та європейських традиціях.

Коли і де зародився вертеп? Корені вертепу сягають глибини віків і губляться ще десь у Стародавній Греції. Про грецький театр ми маємо документальні дані, які зафіксовані в працях Ксенофонта* та Арістотеля** і датуються III століттям до нашої ери. Зокрема, там зазначено, що “в III ст. до нової ери грецький ляльковий театр мав уже велику популярність” [2, с.7]. Безсумнів-

* Ксенофонт (бл. 430–355 або 354 рр. до н. е.) – давньогрецький історик і політичний діяч.

** Арістотель (384–322 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ і вчений.

ний доказ стародавності лялькових вистав дали розкопки в Єгипті 1904 р. Археологічні предмети, знайдені під час розкопок, дозволили посунути історію лялькового театру ще на 1000 років назад, аж до XVIII династії єгипетських царів. Під час цих розкопок віднайдено гробницю цариці Гачапсу, дружини Тутмосіса II. Біля мумії цариці, крім інших предметів побуту, знайдено невеличкий човник із дерева та слонової кістки, на якому зафіксована мініатюрна сцена з лялькового театру [3, с.12]. Це найстаріший документ, який підтверджує побутування лялькового театру в Стародавньому Світі. Як бачимо, греки перейняли цей рід видовищ від єгиптян і лише в часи свого панування над Азією рознесли його далі на схід.

Від греків ляльковий театр помандрував до римлян. Доказом цього є вислів Горація в одному з найдавніших свідочств: “Duceris, ut nervis alienis mobile lignum” (тебе водять, як рухомих патишок на нитках чужими руками) [4, с.9], що є доказом побутування в той час такого роду вистави. Створювалися ці лялькові вистави виключно для розваги, без якогось зв'язку з релігією.

Починаючи з VIII століття християнської ери, стихійно розповсюдилися по всій Європі “святі уявлення”, особливо за “мотивами” чудового народження й чудового воскресіння Ісуса. Це були народні, часто дуже примітивні, видовища на міських площах для дітей і простаків – грубуваті імпровізації, що далеко йдуть від справжньої розповіді Євангелія.

Уже в IX ст. у Римі був звичай ставити на Різдва Христове ясла з фігурами Ісуса, Марії, Йосипа й інших; головною була постать Діви Марії, і від неї фігури отримали назву “маріонетки”, а пізніше й цілий ляльковий театр став називатися маріонетковим, без огляду на те чи він був церковного, чи світського змісту. Театр став модним явищем: спочатку ним забавлялися у дворах знаті, а потім він поширився й серед народних мас. Із часу розповсюдження християнства серед європейських народів і в середні віки ляльковий театр почав набувати й дещо іншого характеру, не припиняючи виконувати й свої попередні функції. З допомогою ляльок християнське духовенство почало знайомити своїх нових вірних із найголовнішими подіями євангельських оповідань.

У Західній Європі вертеп із духовною частиною й вертепною драмою (як окрема галузь лялькових вистав) з'явився не раніше XVI ст., а звідти перейшов у Польщу і в Україну.

Точну дату зародження вертепу в Україні встановити неможливо. Серед учених, дослідників вертепів немає одностайності щодо року його появи. Перші згадки про існування вертепу на терені України з'являються вже в кінці XVI століття. Є конкретні історичні свідчення про те, що польський історик, етнограф Еразм Ізопольський опублікував у журналі “Atheneum” уривок драми під заголовком “Dramat wertepowy o smerci” і розповів про два вертепи, які він бачив на Україні під час подорожі: перший у Ставищах (на Київщині) – вертепну скриньку з написом: “Року Христусового 1591 збудований”, а другий – у Дашовщині “з року 1639”. Автор подас опис триповерхового будиночка й зауважує, що вертеп – це те саме, “що ми називаємо театром метаморфоз” [5].

Про появу вертепної драми в Галичині висловився, зокрема, відомий радянський історик театру Всеволодський-Гернгросс: “На Україні вертепна драма відома з кінця XVI ст. (1586 р.), звідси вона перейшла в Білорусію і Великоросію”. Указавши дату – 1586 рік, дослідник робить примітку: “Див. інструкцію Львівської братської школи. Після 1586 р. ідуть точні відомості, які належать до 1591, 1639, 1666 рр.” [6, с.76]. Під 1666 роком у прибутково-видаткових книгах Львівського Ставропігійського братства є запис про видатки на виготовлення будиночка вертепу й декорацій до нього.

На думку етнографа Миколи Маркевича, вертепні драми з'явилися на початку XVII ст. (1600–1620. рр.), за часів гетьмана Конашевича-Сагайдачного, який відновив братську школу й Академію в Києві. У вступі до вертепної драми М.Маркевич пише так: “...І Навуходносора, і блудного сина, і вертеп написали, очевидно, українці, отже в Академії Київській” [7, с.192]. Інші дослідники – В.Перетц, М.Петров, С.Марковський – погоджувалися з тим, що вертепна драма “якщо і не була створена цілком в Академії Київській, то в усякому разі дістала там поважне літературне оформлення”. Києво-Могилянська академія була першим вищим навчальним закладом в Україні, вона взяла на себе роль загальноукраїнського просвітницького центру, куди стікалася молодь з усієї України. Можна вважати, що традиція постановки вертепних драм походить із Київської академії, і саме бурсаки академії оживили біблійні сюжети, наблизили їх до народу. Студенти були і авторами, і акторами, і режисерами, і музикантами, розучували канти й

пісні, виготовляли все необхідне для вертепу (пізніше все це продовжували робити мандрівні групи артистів). Обравши якийсь більш заможний будинок, “актори” зупинялися на дворі, посилали до господаря вертепника, який просив дозволу впустити вертеп. Діставши дозвіл, вертеп урочисто вносили у світлицю, ставили в прохідних дверях між двома кімнатами або в кутку на двох стільцях, а порожній простір за вертепом, де містилися співці та музиканти, завішували ташею.

М.Грицай теж висловлює думку, що український вертепний театр – продукт мистецької творчості прогресивної частини студентів Києво-Могилянського колегіуму. Він стверджував, що скриньку, в якій відбувалися вистави, студенти поділили на два поверхи (щоб розмежувати поважне і комічне, як це було і в шкільному театрі). На верхній сцені виконувалася драма про Ірода, на нижній – додана до неї інтермедійна частина. Композитори-студенти для супроводження вертепної гри використовували народну музику. Було вдало підібрано народні пісні, написано тексти псалмів і до них ноти. Ця величезна робота виконувалася колективно, у ній брали участь найталановитіші і найближчі до народу учні колегіуму. Завдяки цьому вертепний театр був пронизаний духом мас і ввійшов в їх середовище як глибоко народний вид мистецтва [8, с.17].

Не викликає сумніву той факт, що традиційний сюжет і характерні образи вертепного дійства (у виконанні ляльок і живих акторів) поширювалися в Україні за безпосередньою участю й під спрямовуючим впливом церковних кіл. На це прямо вказує, наприклад, О.Шафонський в описі Чернігівського намісництва 1786 року. Він пише, що поруч зі звичайними колядниками, які виконували під вікнами різні пісні, “изъясняющие хозяину дома какую похвалу”, здійснювалися й інші обходи: “Дьячки приходских церквей, особливо в городах й местечках, носят всю неделю того же праздника в вечеру по дворах с дерева й бумаги сделанный домик, Вифлеем представляющий, в котором представляют в куклах все происшествие, какое по рождеству Христовом было, при чем поют разные песни, изъясняющие сие великое в свете приключение. Сей домик называется вертеп; кто же не в состоянии онаго соорудить, те носят одну бумажную большую звезду, внутри освещенную й на высоком шесте укрепленную, которую снуром вертят, й пением изображают явление той звезды, которая по рождестве Христа Спасителя сияла. Такие аллегорические представления приносят представляющим оных некоторый доход” [9, с.28].

Історію вивчення вертепів неможливо уявити без постаті І.Франка. Дослідник доклав чимало зусиль для вивчення цього складного мистецького явища в Галичині. Звернемося до окремих праць його доробку.

У третьому розділі статті “Україно-руська (малоруська) література” (1899) автор стверджує, що вертеп на Україні з’явився наприкінці XVI ст. “Той ляльковий театр, занесений до нас також із Заходу, з Польщі, а може, із Чехії, зберігся між русько-українським людом аж до нашого часу, майже до наших днів” [10, т.41, с.96]. Він опублікував копію із “Псалма на Різдво Христове” з 1738 р., що може свідчити про популярність вертепу вже наприкінці XVII ст. У “Псалмі” розповідається, як низка людей парами несуть подарунки новонародженому Христові. Поодинокі вислови та згадки про таких ремісників як гонтарі, про годівлю овець і деревообробний промисел указують на те, що вірш складено в прикарпатських околицях. Таким чином, бачимо, що вже наприкінці XVII ст. вертеп здобув у народі популярність, зберігаючи форму шкільної драми в духовній частині дійства та форму інтермедії в імпровізованих веселих сценках із картинами щоденного життя й народного побуту.

Уперше ґрунтовні відомості про вертеп подані у статті “Руський театр у Галичині” (1885). У примітці міститься інформація про поширення вертепу в Галичині, опис будиночка вертепу, фрагмент вистави [10, т.26, с.357–358]. Сконденсовану інформацію про вертеп містить “Нарис історії української літератури до 1860 р.”, 24-й розділ якого має назву “Інтермедії і вертеп XVII – XVIII в.”

І.Я.Франко вказував на відмінність українського вертепу від польської шопки: “Від польських “яселек” різниться наш вертеп власне згаданою вище двоповерховою архітектурою і розділом між сценами біблійними і побутовими, котрі в польських “яселках” відбуваються всі на одній сцені; різниться і композицією тексту, котрий у нас і в побожній і в побутовій частині є твором оригінальним, хоча, звісно, залежним від такого самого шаблону, в який уложилася вертепна

драма на Заході і в Польщі” [10, т.36, с.224]. Франко аргументовано доводить, що українська вертепна драма виникла одночасно з польською шопкою чи навіть раніше. Для обґрунтування цієї тези вчений проаналізував величезну кількість різноманітних джерел [10, т.36, с.170–376].

У праці “До історії українського вертепу XVIII в.” Франко розглянув відмінності між ляльковою драмою і драмою з живими акторами. Він писав: “Донедавна ще держалася в науці думка, що лялькова драма була наслідуванням, копією, найчастіше пародією дійсної драми з живими акторами. Зібрані і розслідені в новіших часах факти показали повну незалежність лялькового театру від живого і далеко більшу давність лялькового” [10, т.36, с.170]. Праця “Нові матеріали до історії українського вертепу” повністю присвячена введенню в науковий обіг доти невідомих текстів [10, т.38, с.378–403].

Багато уваги дослідженню вертепу приділив Й.Федас, який за внутрішніми структурними ознаками розрізнув чотири види вертепних вистав: 1) мімодраму (пантоміму), в якій релігійні та світські елементи переплетені, ролі виконують неозвучені ляльки під спів хору; 2) живий вертеп, де ролі виконують люди, а будиночок використовується символічно; 3) ляльковий (релігійна і світська частини різко розмежовані, досить розвинена мова дійових осіб) та 4) комбінований (поєднання гри людей і ляльок) [11, с.28].

Отже, маємо підстави думати, що вже в XVII столітті по всій Україні звичай виставляти на Різдво вертепну драму став загальновідомим і поширеним.

У XVIII ст. за царювання Петра I було видано ряд указів та актів заборони українського слова, літератури, театру та вертепу. Утиски та переслідування українського культурного життя збільшились із новою силою за цариці Катерини II. Але попри всякі заборони та адміністративні репресії вертеп в Україні все-таки утримався і набув широкого розповсюдження до середини XIX ст., а подекуди і до наших часів. Н.Петров мав відомості про вистави, принаймні відривки вертепної комедії в 70-х роках на бесарабській Буковині, в Оргієвському повіті, Олена Пчілка бачила вертепну виставу в Луцьку в 1881 році, а Селиванов у 1880 році на хуторі Благодатному у Розальона-Сошальського, у Купянському повіті на Слобожанщині. Сюди його було завезено із Боромлі Ахтирського повіту, і там він продовжував існувати у 80-х роках. А в с. Настасів на Тернопільщині традиція ходіння з ляльковим вертепом збереглася до 60-х років XX ст.

До історії походження словесних текстів.

Але, якщо про вертеп узагалі ми маємо згадки в нашій літературі з XVI століття, то тексти вертепної драми дійшли до нас тільки з другої половини XVIII століття. Причина цього криється, мабуть, в “усній традиції” вертепної драми. Текст вертепу, напевно, знали всі бурсаки, дяки та співаки на тодішній Україні, а тому записувати та ще й зберігати текст вертепу не було потреби.

Перш ніж представити читачеві аналіз найстарших вертепних текстів, стисло нагадаємо, що в основу релігійного дійства вертепної драми, як і шкільних п’єс XVI–XVIII ст., покладено євангельське оповідання про народження Ісуса Христа. Діва Марія народила сина, майбутнього спасителя (Месію), у печері (вертепі), де на ніч заганялась худоба. Ангел оповістив про народження Месії пастухів, і ті прийшли поклонитися немовляті, а зірка-комета привела царів-волхвів із далеких країн.

Почувши про народження Христа, Ірод, цар Іудейський, вельми засмутився: в особі Ісуса він побачив потенційного ворога й замислив його знищити. Волхви, яких Ірод зустрів, обіцяли, повертаючись назад, розповісти про все побачене. Але ангел порадив їм іти додому іншим шляхом, аби не стали причетними до здійснення лихого наміру. Йосипові з дружиною Марією та сином ангел наказав тікати до Єгипту. Одначе розлючений Ірод звелів своїм воїнам винищити всіх малих дітей. Так написано в Новому Завіті. Правда, у біблейному оповіданні нема деяких епізодів, присутніх у вертепній драмі. Їх запозичено з апокрифів, де канонічні євангельські розповіді тлумачились у язичницькому, народнопобутовому дусі. Зокрема, по-житейськи просто подається картина сприйняття звістки про народження Христа пастухами, які приносять подарунки й благають узамін щедрот і допомоги у важкій праці.

Найстарший відомий нам запис української вертепної драми був зроблений гушинським дяком, Іваном Даниловичем, 1771 або 1776 року, але цей текст, на жаль, не повний – це лише окремі виписки з вертепної драми [12, с.61]. Другий текст, писаний польсько-українською мовою, дійшов до нас з 1790 року; це не оригінал, а лише копія, та й то без початку [13]. Найпов-

ніший текст, що дійшов із XVIII століття, це так званий “галаганівський” список, що був записаний у селі Сокиренці 1770 року від київських бурсаків; але збереглася лише копія, а про оригінал нічого не відомо [14].

“У 1770 році до мого прадіда, – пише з цього приводу Галаган, – зайшли з вертепом київські бурсаки. Напевне, їх вистава була прийнята з великим співчуттям, бо мій прадід затримав на якийсь час мандрівних артистів, влаштував для себе вертеп, при чому бурсаки передали вертепний текст і нотний спів драми місцевому хорові співаків”.

Сокиринський вертеп віднайдений і записаний у кількох варіантах. Власником і видавцем вертепу (копії) київських бурсаків був Г.П.Галаган, який 1882 р. надрукував текст вертепу з нотами. Другим найкращим і найкоротшим варіантом вважався текст М.Маркевича, що був виданий у Києві 1860 року. Третій варіант Сокиринського вертепу з нотами, який зберігався спочатку в Прилуцькому краєзнавчому музеї, опублікував Є.М.Марковський (1929 р.) у монографії “Український вертеп” [14, с.202]. До наших днів дійшли тільки копії згаданих текстів, зроблені значно пізніше. Але в наш час ці документи набули історичного, меморіального значення. Один із них зберігається в МТМКУ. Тексти Сокиринського вертепу, надруковані Г.Галаганом, М.Маркевичем та Є.Марковським, дуже схожі між собою. Їхня схожість указує на те, що всі три списки мали спільне джерело.

Віднайдений і четвертий варіант Галаганівського вертепу, записаний у Сокиринцях 1843 року. Власником цього рукопису був Г.Кондра, який 1936 р. передав документ в архів ІР НБУВ, де він зберігається під назвою “Вертепная тетрадь” (ф.І, оп.№2656) [15].

Сокиринський вертеп дає нам повне уявлення про драматургію вертепу, про роль музики, яка, очевидно, займала в ньому одне з провідних місць. Особливої уваги заслуговує перша частина, яка є досить великою й ефектною в постановці. Виникнувши в маєтку Галагана, вертеп має всі ознаки елітарного дозвілля: довгі співи псалмів і кантів, троїста музика, танці, розкішні костюми й декорації зі свічками й позолотою. Він має й наукове значення, бо в історії мистецтвознавства ідентифікований об’єкт вперше розглядається як класичний зразок української культури.

З XIX століття ми маємо вже трохи більше текстів вертепних драм. Відомі нам тексти мають різні за обсягом релігійні й побутові частини, сценічні засоби залежно від часу і місця виникнення. Так, у пізнішому тексті Куп’янського вертепу (1829 р.) невелика і постановочно скромна перша дія. Найкращий із них – це вертеп Миколи Маркевича, що був виданий у Києві 1860 року. Іван Франко опублікував кілька текстів народних вистав так званої волинської редакції вертепної драми, текст вистави вертепу зі Скали Борщівського повіту, текст сцени з Іродом (так звана “вертепна гра з Бердою”), “текст різдвяної гри про Ірода” (текст вертепу записаний учнем однієї з Львівських гімназій Мандзієм десь в околиці Львова) і зробив до них докладний коментар. Відомий дослідник української вертепної драми Й.Ю.Федас зазначає, що саме завдяки І.Франкові ми можемо говорити не тільки про ляльковий і “живий” вертеп, але й про комбіновану форму вертепу (у “вертепній грі з Бердою” давню містерію виконували “живі” актори, а сценки побутові – ляльки).

Далі назвемо текст Славутинського вертепу запису В.Мошкова року 1897. Носієм вертепної вистави в містечку Славуті був О.Августинович, від якого В.Мошков записав текст і ноти вертепу та зробив фонографічний запис (доля запису невідома). Ноти й скриня Славутинського вертепу перед революцією були передані в Городецький музей Ф.Р.Штейнгеля. Згодом усі матеріали музею були передані до Всеукраїнського історичного музею в Києві. Це особливий вид вертепної драми. Її мова – це суміш церковнослов’янської, російської, української та польської. Вистава спочатку була на дві дії (релігійна та світська), але, розвиваючись, вона втрачає релігійний характер, що призводить до злиття обох частин вистав вертепу в цілісну дію. “Релігійна мета вистави витісняється розважальною, відривається від календарного свята, з’являючись під час осінніх ярмарків та літніх військових зборів” [16, с.130–137].

Таким чином, можемо виділити суттєві ознаки тексту Славутинського вертепу: релігійна та світська частини не відокремлені, діалоги й монологи не викристалізовані, мімодраму виконують ляльки тільки під спів хору, відсутні інструментальні номери, хорова партія нерозвинута (двоголосся).

Батуринський вертеп запису Ю.Жалковського року 1899 та вертеп Чалого, що був надрукований 1889 року, в основі своїй дає особливу редакцію старої містерії. У кінці XIX ст. ляльковий вертеп побутував, за свідченнями М.Мочульського, у місті районного центру Миколаєві Львівської області та поблизу від нього в селі Демні [10, т.36, с.375].

З XX століття ми поки що маємо Житомирський вертеп запису Василя Кравченка року 1927, Славутинський вертеп запису В.Пруса року 1928 та Хорольський вертеп, теж записаний 1928 року.

У Східній Галичині у двадцятому столітті записано чимало текстів вертепних вистав. Ці тексти іноді втрачають духовну частину, а розробляють тільки світську, значно її модифікуючи. Іноді тут лялькову вертепну виставу сполучають з грою живих людей, а подекуди й зовсім вся вертепна вистава зводиться до різдвяної гри живих осіб. Вертепні тексти в Галичині записували В.Гнатюк, В.Левинський, В.Петрикевич. В.Левинський записав 1903 року текст вертепу в Дрогобичі й пізніше текст Доброгостівського вертепу, надрукований 1908 року (в якому зовсім відсутня перша дія). Гру живих осіб вертепного характеру в Дрогобичі записав 1905 року В.Петрикевич. В околицях Львова зробили записи вертепів п. Мандзій та інші. Дуже цікавий запис різдвяного “Бетлегему” здійснив Гіядор Стрипський на Угорській Україні в селі Верхня Апша недалеко Марамарошу. Франко опублікував 1908 року цей запис і світлину товариства дійових осіб, що виконували цю виставу “Бетлегему”.

Запис лялькового вертепу в с. Кобиловолоки Тереховельського повіту (тепер Тереховлянський район Тернопільської області) В.Щуратом у 20-х роках XX ст. також свідчить про його побутування в центральній частині Західного Поділля. А вертеп, записаний О.С.Смоляком від свого батька в селі Настасів Тернопільського району Тернопільської області 1980 р., свідчить про його спадкоємне побутування в одній родині. Зокрема, інформатор Степан Смоляк зазначав, що традиція лялькового вертепу у с. Настасів передавалася від покоління до покоління лише в його родині. Треба зауважити, що традиція ходіння з ляльковим вертепом в с. Настасів зберігалася до 60-х років XX ст. (останній раз з ляльковим вертепом ходив О.С.Смоляк зі своїми однокласниками в 1967 р.) [17, с.10].

Підсумовуючи, слід сказати, що вертеп пройшов великий шлях становлення й розвитку. Його корені сягають глибини віків: від Єгипту, Стародавньої Греції, а починаючи з VIII століття християнської ери він стихійно розповсюдився по всій Європі. Це були народні, часто дуже примітивні видовища, грубуваті імпровізації, що відрізняються від справжньої розповіді Євангелія. У Західній Європі вертеп із духовною частиною й вертепною драмою з’явився тільки в XVI ст., а звідти перейшов у Польщу і в Україну.

Слід зазначити, що вже наприкінці XVII ст. вертеп здобув у народі популярність, зберігаючи форму шкільної драми в духовній частині дійства та форму інтермедії в імпровізованих веселих сценках із картинами щоденного життя й народного побуту. Із часом вертеп із лялькового театру перетворився на справжній вуличний театр, де лялькову вертепну виставу сполучають із грою живих людей, а подекуди і цілковито вся вертепна вистава зводиться до гри живих осіб. І на кожному етапі свого розвитку вертеп відображав своєрідні умови історичного, духовного, побутового життя українців. Вертепний театр пронизаний духом мас і ввійшов у їх середовище як глибоко народний вид мистецтва. Зазнав вертеп і утисків, репресій від Петра I, Катерини II, адміністративних заборон від радянської влади. Але, попри всякі заборони, він вистояв й утримався. Без перебільшення можна сказати, різдвяний красень-вертеп полонив усіх, він пустив глибоке розгалужене коріння і досяг великого розвою.

1. Большая энцикл. / [под ред. С.Н.Южакова]. – [3 изд.]. – 1901. – Т.4. – 687 с.
2. Herm. Siegf. Rehm. Das Buch der Marionetten, ein Beitrag zur Geschichte des Theatres aller Volker. – Berlin, 1906. – 7 s.
3. Warsage Rodolphede. Histoire du celebre theatre Liegeois de Marionettes / Rodolphede Warsage. – Bruxelles, 1905. – 12 s.
4. Herm. Siegf. Rehm. Das Buch der Marionetten, ein Beitrag zur Geschichte des Theatres aller Volker. – Berlin, 1906. – 9 s.
5. Ізопольський Е. Badania podan ludu. Dramat wertepowy o smerci / Е.Ізопольський. – Atheneum.
6. Всеволодский-Гернгрос В.Н. Русский театр : от истоков до середины XVIII в. / В.Н.Всеволодский-Гернгрос. – М. : Изд-во АН УССР. – 1957. – 76 с.

7. Обычаи, поверья, кухня и напитки малоросиян / [сост. М.А.Маркевич]. – К. : Час, 1991. – 192 с.
8. Грицай М.С. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / М.С.Грицай. – К. : Вища школа, 1974. – 198 с.
9. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оно наместничество составлено / А.Шафонский. – Чернигов, 1786; К., 1851. – XXII. – 698 с.
10. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50-ти т. / І.Я.Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т.26. – С.357–358. (Далі посилання подаємо за цим виданням, указуючи том і сторінку).
11. Федас Й. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.) / Й.Федас. – К. : Наук. думка, 1987. – С.183.
12. Перетць В.И. Къ истории польского и русского народного театра. [изд. Отд. рус. языка и словесности Академии Наук] / В.И.Перетць. – 1905. – I. – С.61–62.
13. Франко Іван. До історії українського вертепу XVIII в. : [зап. НТШ]. – Т.72.
14. Марковський Є.В. Український вертеп : розвідки й тексти / Є.В.Марковський. – К., 1929. – Вип.І. – 202 с.
15. Архівні документи ІР НБУВ : вертепная тетрадь [рукопис, с. Сокиринцы]. – 1843. – Ф.І, оп.№2656. – С.31.
16. Архімович Л.Б. Народний театр : історія української музики / Л.Б.Архімович. – К. : Наук. думка, 1989. – Т.І. – С.130–137.
17. Смоляк П.О. Ляльковий вертеп Західного Поділля / П.О.Смоляк. – Тернопіль : СМП “Астон”, 2004. – 68 с.

Historical pre-conditions and development of the Ukrainian den are considered in the article. In particular history of the first origin verbal texts is exposed and comparative description is given with dens dramas of Galichina.

Key words: den drama, doll den, “living” den, theater of marionettes, c/en trunk.

УДК 784.68

ББК 85.313(4 Укр.)

Любомира Іваночко-Кудярьська

СУЧАСНІ ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРЯДУ ЩЕДРУВАННЯ В ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

У статті висвітлено сучасні форми репрезентації новорічно-йорданських щедрувальних обрядів, які функціонують на теренах Західного Поділля до сьогодні. Тут ураховані способи їх ретрансляції різними віковими групами щедрувальників в умовах урбанізації та глобалізації традиційної народної культури, що постала завдяки формуванню гетерогенних середовищ (конгломерат сільської й міської культур та уніфікація її сучасних форм).

Ключові слова: щедрувальний гурт, новорічно-йорданська обрядовість, Західне Поділля, молодіжне середовище, ретрансляція фольклору, ряджені обходи.

Останнім часом дослідження календарної обрядовості викликає все більший інтерес серед українських учених-народознавців. Це, у першу чергу, зумовлено тим, що такого роду народознавчий аспект позбувся ідеологічних заборон і став репрезентабельним у повному обсязі, зокрема у сфері співдії християнських та язичницьких елементів. Цього питання частково торкалися українські етнологи й фольклористи: М.Глушко [2], О.Курочкін [5], В.Борисенко [1], А.Іваницький [4], Н.Громова [3], П.Смоляк [6] та інші, але вони розглядали його в загальних рисах, без конкретної типології щедрувальних гуртів і поділу їх за віковим цензом.

Мета статті – висвітлити форми ретрансляції новорічно-йорданської обрядовості, які присутні на терені Західного Поділля, враховуючи способи її передачі різними віковими групами в умовах урбанізації та глобалізації традиційної народної культури, що постала через формування гетерогенних середовищ (маємо на увазі суміш сільського й міського населення з різних етнічних теренів та уніфікацію їхнього способу життя).

Незважаючи на багаторічні ідеологічні заборони (період радянського тоталітаризму), традиція щедрування в Західному Поділлі все ж таки збереглася до останнього часу (хоча й у далеко не повному обсязі та в нівеляції форм щедрувальних гуртів). З початку 90-х років ХХ ст., позбувшись ідеологічних заборон, обряд щедрування, як і інші календарні обряди та звичаї, з новою силою почав відновлюватися в молодіжному середовищі й набирати нових ретрансляційних форм. Таким чином, формуються нові типи щедрувальних гуртів, що, в першу чергу, об-